

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۱/۰۵

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۱/۲۵

(ص ۱۰۹-۱۱۲)

نکته‌ای درباره جاینام «دیلِم»

ایشخان لُونیان*

چکیده

جاینام/ قومنام دیلم در زبان فارسی امروز به کسر دال (دیلِم) تلفظ می‌شود، ولی در لغت‌نامه دهخدا، قومنام دیلم به فتح دال (دیلِم) و جاینام‌های دیلم و دیلمان به ترتیب، به کسر و فتح دال (دیلِم و دِلِمَان) ضبط شده‌اند. نگارنده در مقاله حاضر، نشان داده‌است که بر اساس صورت‌های مکتوب واژه دیلم در زبان ارمنی، این جاینام در زبان فارسی نیز به صورت دیلم تلفظ می‌شده و نگارش و آوانگاری آن به شکل دیلم، همان طور که مینورسکی نیز اشاره کرده، مأخوذ از رسم الخط عربی- فارسی است.

کلیدواژه‌ها: تلفظ واژه دیلم، رسم الخط عربی- فارسی

مقدمه

در لغت‌نامه دهخدا قوم‌نام دیلم، به فتح دال (دیلیم) و جاینام‌های دیلم و دیلمان به ترتیب، به کسر و فتح دال (دیلیم و دیلمان) ضبط شده‌اند. نگارنده در مقاله حاضر، برای تحقیق درباره تلفظ کهن این واژه به منابع ارمنی رجوع کرده‌است، زیرا همان طور که بر پژوهشگران پوشیده نیست نظام نوشتاری زبان ارمنی تا حد بسیاری آوانگار و نشان‌دهنده تلفظ واژه‌ها است. البته بدیهی است که با گذر این زبان از دوره کلاسیک و ورود به دوره‌های میانه و نو، این ویژگی به سبب تحولات طبیعی زبان از یک سو و محافظه‌کار بودن کتابت و نوشتار از سوی دیگر، قدری کم‌رنگ شده‌است. ولی به هر حال، زبان ارمنی برای یافتن تلفظ کهن جاینام‌ها، قوم‌نام‌ها و کلمات دخیل کارکرد ویژه‌ای دارد.

بحث

نخستین مأخذ ارمنی که به سرزمین دیلم اشاره کرده، کتاب جهان‌نما (جغرافیا)^۱ اثر آنا نیا شیراکاتسی^۲ (۶۱۰-۶۸۵ م) است که نام این سرزمین در آن به صورت دلونک (*Dilmownk*)^۳ ضبط شده‌است (نک: Markuart, 1901: 10). در این مأخذ، از دیلم در کنار گلان (*Getan*)، طبرستان (*Taprēstan*)، آترپاتاکان (*Atrpatakan*) و... به عنوان یکی از سیزده استان کوست کاپکوه سخن به میان آمده‌است (Ibid.: 9-10).

تقریباً هم‌زمان با آنا نیا شیراکاتسی، سبتوس^۴، اسقف و تاریخ‌نگار ارمنی سده هفتم میلادی نیز در تاریخ خود به قوم دیلم اشاره کرده‌است. در چاپ‌های مختلف این متن - از جمله در چاپ میهرداتیان (گنستان‌تنوئل، ۱۸۵۱ م)، پاتکانیان (سن‌پترزبورگ، ۱۸۷۹ م) و مالخاسیان (ایروان، ۱۹۳۹ م) - به دو قوم با نام‌های دلومن (*Delowmn*) و دلن (*Deln*) برمی‌خوریم

^۱ در گذشته این اثر را از آن مؤسس خورناتسی (موسی خورنی)، مورخ و نویسنده سده پنجم میلادی، ملقب به پدر تاریخ‌نگاری ارمنی می‌دانستند، ولی پژوهش‌های جدید این نظر را مطرود می‌داند.

^۲ Anannia Širakac'i، فیلسوف، ریاضی‌دان و جغرافی‌دان سده هفتم میلادی.

^۳ مارکوارت در نسخه‌بدل‌ها، ضبط‌های *zDilowms* و *zDilowmn* را نیز به دست داده‌است (Markuart, p. 10, f. α).

^۴ Sebeos

Սերէոս → Միհրդատյանց (Խմբ.), 1879: 230; Պատկանյան (Խմբ.), 1851: 151, 150; Մալխասիանց (Խմբ.), 1939: 150, 186; که البته صورت اخیر، یعنی **دِلن**، بی‌گمان تصحیف واژهٔ **کلن** (*Geln*)^۱ یا همان **گیلان** است (نک: Եսայան, 1941: 108؛ نیز قس: 360; Սերէոս → Աբգարյան (Խմբ.), 1979: 360). ولی آبگاریان که این متن را تصحیف انتقادی کرده، واژهٔ **دلومن** (*Delowmn*) را صحیح ندانسته و ضبط **دلن** (*Delamn*) را پیشنهاد کرده‌است. همان طور که پیداست، یافتن صورت صحیح واژهٔ دیلم در تاریخ سبئوس نیازمند تحقیق بیشتری است، بنابراین فعلاً می‌توانیم صورت **دلن** (*Delamn*) را به‌عنوان ضبط نهایی این واژه بپذیریم.

در کتاب تاریخ سرزمین آغوان^۲ (اران)، اثر مؤسس کاغان کتواتسی^۳ (1983: 264) نیز قوم‌نام دیلم به‌صورت **دِلمیک** (*Delemik*) آمده‌است. باید توجه داشت که واژهٔ دلمیک در این مأخذ به قوم دیلم اشاره دارد، نه به سرزمین آنها و خود نویسنده نیز به این موضوع تصریح کرده‌است (نک: Ibid.). یک سده پس از اثر فوق‌الذکر در تاریخ آریستاکس لاستیورتسی^۴ (1963: 92)، مورخ ارمنی سدهٔ یازدهم نیز به واژهٔ دیلم برمی‌خوریم، ولی این بار به گونهٔ **دِلک** (*Delm(k)*).

حال اگر امکان تصحیف را در واژه‌های مذکور منتفی بدانیم و گونه‌های بالا را ضبط نهایی فرض کنیم، می‌توانیم نتیجه بگیریم همان طور که مینورسکی (1932) اشاره کرده، آوانگاری واژهٔ دیلم به‌صورت *Dailam/Daylam* مأخوذ از رسم‌الخط عربی-فارسی است و تلفظ اصلی این واژه احتمالاً *Dēlam* یا حتی *Dēlim* بوده‌است؛ چه، در تمامی منابع بالا، هجای نخست این واژه با *dl/del* آغاز می‌شود. از میان تواریخ ارمنی، در تاریخ آسوغیک (استپانوس تارونتسی)^۵ به‌صورت *Ստեփանոսի Տարոնեցի*, 1885: (نک: *Delmestan*) نیز برمی‌خوریم (نک: 271) که یادآور تلفظ فارسی این کلمه است و می‌تواند نظر مینورسکی را تأیید کند.

^۱ املای حروف *d* (*դ*) و *g* (*գ*) در زبان ارمنی شبیه یکدیگر است، به همین سبب امکان تصحیف و خلط آنها چندان دور از ذهن نیست.

^۲ شایان ذکر است که برجسته‌ترین اثر ارمنی که از مورخان قدیم دربارهٔ آلبانیای قفقاز برجای مانده، همین کتاب است.

^۳ *Movses Kalankatvac'i*، تاریخ‌نگار سدهٔ دهم میلادی.

^۴ *Aristakes Lastiverc'i*

^۵ *Step'anos Asolik* یا *Step'anos Taronec'i*، مورخ سدهٔ یازدهم میلادی.

- Marquart, J. (1901), *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i*, Berlin.
- Minorsky, V. (1932), *La domination des Dailamites*, Paris.
- Արիստակես Լաստիվերցի (1963), **Պատմություն, Կ. Յուզբաշյան (խմբ.)**, Երևան.
- Մովսէս Կաղանկատուացի (1983), **Պատմութիւն աղուանից աշխարհի, Վարազ Առաքելյան (խմբ.)**, Երևան.
- Շալջյան, Ս. (1941), **„Դեմիկները և նրանց արշավանքները դեպի Հայաստան, Տեղեկագիր, ՍՍՌՄ ԳԱ հայկական ֆիլիալ, հ. 5-6: 107-116.**
- Ստեփանոս Տարօնեցի (1885), **Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, Ստ. Մալխասեանց (խմբ.)**, Ս. Պետերբուրգ.
- Սեբէոս (1851), **Պատմութիւն Սեբէոսի եպիսկոպոսի ի Հերակլն, Ք. Պատկանյան (խմբ.)**, Կոստանդնուպօլիս.
- (1879), **Պատմութիւն Սեբէոսի եպիսկոպոսի ի Հերակլն, Թ. Միհրդատյանց (խմբ.)**, Ս. Պետերբուրգ.
- (1939), **Սեբեոս եպիսկոպոսի պատմություն, Ս. Մալխասիանց (խմբ.)**, Երևան.
- (1979), **Սեբեոսի պատմություն, Գ. Աբգարյան (խմբ.)**, Երևան.

A Note on the Toponym *Deylam*

Ishkhan Levonian

Russian-Armenian (Slavonic) University, Yerevan

Abstract

The toponym «ديلم» is pronounced in Persian as *Deylam* but in *Dehkhoda Dictionary* it is recorded both as *Deylam* and *Daylam*. In the present article, the author has shown that, according to the written forms of the word «ديلم» in Armenian, this toponym was also pronounced as *Dēlam* in Persian, and its writing and transcription in the form of *Daylam*, as Minorsky also pointed out, is derived from the Arabo-Persian script.

Keywords: *Deylam/Daylam, Arabo-Persian Script*